

Filozofija u crkvenim dokumentima

Prilog za kolokvij o enciklici »Fides et ratio«

Ivan MACAN

Sažetak

Uz najnoviju papinu encikliku o odnosu vjere i znanja, znanosti i teologije, autor u svom prilogu donosi pogled na stajalište Katoličke crkve u odnosu prema filozofiji koje se očituje u raznim crkvenim dokumentima. To se stajalište najviše vidi u dokumentima iz 19. i 20. stoljeća, a najvažniju ulogu tu imaju enciklike kao što su Aeterni Patris, Leona XIII., Pascendi Dominici gregis, Pija X., Humani generis, Pija XII., dokumenata Drugoga vatikanskoga sabora, te poslije pape Pavla VI. Autor ističe brigu Crkve da se filozofskim refleksijama ne okrnji objavljena istina. U tom smislu treba razumijevati i neke oštrije tonove tih dokumenata u odnosu na neka filozofska mišljenja koja su se javljala unutar Crkve. Na toj osnovi može se i bolje razumjeti određeni napredak iznesen u najnovijoj enciklici.

Prva polovica 19. st.

Crkveni se dokumenti u povijesti ni nisu previše bavili filozofijom, osim ukoliko su filozofske teme bile povezane s teologijom. Tek kad se filozofija i na crkvenim učilištima počela pomalo osamostaljavati ili kad su se teolozi u svojim, uglavnom dogmatskim tumačenjima počeli pozivati na filozofske teme, što je osobito bio slučaj u postdekartovskom i postkantovskom vremenu, počeli su se javljati i službeni crkveni stavovi s upozorenjem da se ne povrijedi crkveno shvaćanje Objave. To se događalo ponajviše u 19. st. ili u njegovoj drugoj polovici.

Već samo letimičan uvid u dokumente koje nalazimo u Denzingeru otkrit će nam razna upozorenja ili »osude« filozofa–teologa kao što su: »Mirari vos« protiv indiferentizma i racionalizma, »Dum acerbissimas« protiv Günthera Hermesa od pape Grgura XVI; zatim enciklika Pija IX. »Qui pluribus« u kojoj je također riječ o odnosu ljudskog razuma i vjere, a osuđuje racionalizam, zahtijevajući da se razum u stvarima vjere pokori Božjoj objavi (nihil fide certius, nihil securius, nihil sanctius exstare, et quod firmioribus innitatur principiis. [DS 2779] Itaque humana ratio ex splendidissimis hisce aeque ac firmissimis argumentis clare aperteque cognoscens, Deum eiusdem fidei auctorem exsistere, ulterius progredi nequit (...) omne eidem fidei obsequium pra-

ebeat oportet [DS 2780]). U vrijeme istog pape imamo osudu Bonnettyjeva tradicionalizma (Kongr. Indicis), zatim breve kölnskom nadbiskupu s osudom »Errorum Antonii Günther«: »maxime improbandum ac damnandum, quod Guentherianis libris *humanae rationi et philosophiae*, quae in religionis rebus non dominari, sed ancillari omnino debent«, jer filozofija i ljudske discipline niti »semper sibi constant« niti su »a multiplici errorum varietate immunes« (DS 2829); dekret Sv. Oficija protiv ontologizma (18. rujna 1861.) i protiv zabluda Jakoba Froschammera (11. prosinca 1862.) te napokon čuveni *Syllabus* Pija IX. od 8. prosinca 1864. Pitanjem spoznaje Boga bavio se i Prvi vatikanski sabor u dogmatskoj konstituciji »*Dei Filius*« (koju i ova enciklika više puta navodi) s poznatim kanonom koji glasi: *Si quis dixerit, Deum unum et verum, creatorem et Dominum nostrum, per ea, quae facta sunt, naturali rationis humanae lumine certo cognosci non posse: anathema sit* (DS 3026).

Papa Leon XIII. – Aeterni patris

Tako smo došli do najvažnijeg crkvenog dokumenta koji se izričito bavi filozofijom u crkvenim školama, a to je enciklika Leona XIII. *Aeterni Patris Unigenitus Filius* izdana 4. kolovoza 1879. godine.

Već od polovice toga stoljeća nisu nedostajali isključivi tomisti koji su preporučivali povratak filozofiji sv. Tome. Msgr. Gioacchino Pecci, od 20. veljače 1878. papa Leon XIII., već je kao biskup u Perugi bio inspiriran naukom sv. Tome. Tu se bavio temeljnim problemima 19. st., posebno odnosom Crkve i modernog društva, odnosno obnove jednog na kršćanskim načelima zasnovanog društva sučelice liberalnih i socijalističkih ideologija. Otkrio je plodnost Tomine socijalne filozofije. Ujedno je shvatio da se svaki dio tomističkog sustava može povezati u sintezu i da u osnovici te socijalne filozofije stoji metafizika, psihologija i epistemologija.

Tijekom Provoza vatikanskog sabora kardinal Pecci pokazao je osobno zanimanje za poboljšanje filozofske izobrazbe klera u Crkvi. Zauzeo se za osudu ontologizma što je i ostvario kao papa.

Samo osam dana nakon izbora za papu, on je dao kardinalu vikaru nalog da u sjemeništu San Apollinare u Rimu osnuje filozofsku akademiju sa svrhom promicanja osobnog studija sjemeništara.

Dana 21. travnja 1878. izdao je prvu encikliku *Inscrutabili Dei* koja donosi načelni program njegovog pontifikata. Jednom »krivom društvu« koje se etabli-ralo tijekom prošlih stoljeća, on suprotstavlja istinsko kršćansko društvo, a pri tom ističe ulogu filozofije »od koje velikim dijelom ovisi pravo usmjerenje drugih znanosti i koja, daleko od toga da bi htjela izokrenuti božansku objavu, nastoji toj objavi poravnati put i braniti je protiv njezinih napadača, onako kako su to učili veliki Augustin i Doctor Angelicus te svi drugi učitelji kršćanske mudrosti svojim primjerom i svojim djelima« (ASS 10 [1878] 590). Ovdje on

još ne postavlja sv. Tomu kao jedinog učitelja, ali je poslije sve više isticao Tomin nauk koji bi valjalo uvesti u sva sjemeništa.

Novi papa nije ostao samo kod izjava, nego je tražio i konkretne pothvate. Tako je zapovjedio da se u rimskom sjemeništu napusti priručnik kartezijanca Banellia i uvede *Summa philosophica in usum scholarum* od dominikanca Zigliare, poznatog tomiste. Na Gregorijanu je kao prefekta studija pozvao isusovca Josepha Kleutgena, koji se od 1860. g. isticao kao vjeran učenik sv. Tome, osobito svojim djelom *Philosophie der Vorzeit vertheidigt*. Sam je papa na početku akademske godine u jesen 1878. na Gregorijani izrazio svoju najveću želju da se opet uspostavi tomistička filozofija, podsjetivši isusovce da to stoji i u njihovim Konstitucijama.

Kod imenovanja kardinala u travnju 1879. među četiri predstavnika crkvene znanosti bila su i dvojica filozofa: papin brat, nekadašnji isusovac Giuseppe Pecci i korzijski dominikanac Zigliara, u koga je papa polagao velike nade. Mjesec dana poslije počeo se u Rimu širiti glas da se sprema čistka profesorskog kolegija na Gregorijani. Jedan od regensa francuskog sjemeništa u Rimu pisao je jednom svom subratu: »Petorica profesora u Collegio Romano ovih su dana otpušteni. Volja Svetog Oca, volja Božja. Na početku školske godine oni više neće poučavati jer nisu bili dovoljno tomisti.«¹

Leon XIII. je malo oklijevao da o povratku tomizma izda tako službeni dokument kao što je enciklika. Onima koji su ga na to nukali (isusovac G.M. Cornoldi) odgovarao bi da valja ići oprezno i da će bez sumnje biti potrebne dvije godine dok se okolnosti promijene. Saznalo se da su trojica žarkih protagonista tomizma nukali papu da se izjasni. To su bili njegov brat Giuseppe, Matteo Liberatore i msgr. Salvatore Talamo, koji je po svoj prilici izvršio odlučujuću ulogu pri procesu nastanka enciklike *Aeterni Patris*. Tog je Neo-tomistu sam Gentile, koji zacijelo nije bio simpatizer neoskolastike, okarakterizirao kao »jedino ozbiljnog i dubokoumnog eksponenta tog smjera« u Italiji. U svom djelu *Il rinnovamento del pensiero tomista e la scienza moderna*, Talamo je zastupao tomizam koji je bio otvoren za dostignuća modernih eksperimentalnih znanosti i razvijao svoj ideal jedne »kršćanske filozofije«, tj. jedne prave filozofije koja počiva na zalaganju ljudskog uma a ujedno ne samo što ne stoji u suprotnosti s vjerom, nego od nje dobiva vrijedne upute. Mnoge ideje i stanovišta iz tog djela mogu se naći i u enciklici. Nažalost, do danas se nije moglo otkriti tko je zapravo autor enciklike *Aeterni Patris*. No tkogod to bio, jedno je jamačno: papa je svojim suradnicima dao točne upute što on želi imati u tom dokumentu. Spomenimo usput činjenicu da je tu encikliku već godinu dana nakon njezina pojavljivanja u nas izdao i komentirao Cvjetko Graber, župnik lađevački, pod naslovom *Kršćanska filozofija u duhu andeos-*

1 Pismo p. Eschenbacha 16. svibnja 1879. (Archives de la Congrégation du Saint-Esprit u Parizu, br. 72).

*koga učitelja Sv. Tome Akvinjanina obzirom na najnoviju encikliku Aeterni Patris, u Zagrebu g. 1880.*²

Papa na početku opravdava intervenciju crkvenog učiteljstva na području filozofije budući da se »duh vjernika često da zavarati filozofijom i taštom oštroumnosti« [Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου καὶ οὐ κατὰ Χριστόν] (Kol 2,8).

Zato pape moraju braniti vjeru i prije svega bdjeti nad poučavanjem filozofije. Uzroci mnogih zala koja nas tište, kaže papa, stoje u krivim mišljenjima o božanskim i ljudskim stvarima, a proizlaze od filozofskih škola i ulaze u sve slojeve društva. Već se tu vidi koliko su papi na srcu socijalne brige, gledajući praktične posljedice loše filozofije na društvo.

Papa ističe svjetlo uma, podsjećajući dakako i na svjetlo vjere. Opisuje trostruku ulogu filozofije sučelice kršćanske teologije i vjere: ona mora najprije *posredovati* ono što se zove »praeambula fidei«, osnove vjere, što konkretno znači: *dokazati Božju egzistenciju* i pojedina njegova svojstva i opravdati vjerodostojnost umskog pristanka na objavu koju Crkva pruža; ona mora nadalje *teologiji dati znanstveni karakter*, tj. usustaviti različite istine vjere i pokušati im dati jasnije tumačenje; i napokon, *podupirati istine vjere* time što će *odbiti prigovore* koje im racionalisti podmeću. Pri tom ljudski um mora biti svjestan svoje nemoći i slabosti te »osjećati se preko svake mjere počašćenim što mu je dopušteno da kod nadzemaljskih znanosti može vršiti službu jedne sluškinje« (*in morem ancillae et pedisequae, famulari caelestibus doctrinis*). Na području koje um može dohvatiti vlastitim snagama dopušta papa da se filozofiji može prepustiti njezina metoda, njezina načela i njezini argumenti (*aequum plane est, sua methodo, suisque principiis et argumentis uti philosophiam*), ali pod uvjetom da se ona ne oslobodi božanskog auktoriteta (*non ita tamen, ut auctoritati divinae sese audacter subtrahere videatur*). Ta točka, prema kojoj slobodno duhovno istraživanje može i mora dobiti u vjeri izvanjski nadzor, bila je naširoko komentirana.

Na sljedećim stranicama papa na temelju povijesti filozofije nalazi potvrdu svojih teoretskih mišljenja. Najprije navodi djela apologeta (Justin, Quadratus i Aristides, Hermias i Athenagoras; Irenej i Klement Aleksandrijski, Origen i Tertulijan, Arnobije i Laktancije, Bazilije i Grgur) i napokon sv. Augustina, Ivana Damaščanskog, Boetija i Anselma, te dolazi do srednjeg vijeka i citira dugu izjavu Siksta V. koji je smatrao da su sv. Toma i sv. Bonaventura bili pravi vrhunac kršćanskog mišljenja. No on onda nastavlja: »Među svim skolastičkim učiteljima sjaji u neusporedivom sjaju njihov knez i učitelj (*princeps et magister*) Toma Akvinski koji je, kao što kaže Cajetan, svojim dubokim

2 Ovi su podaci uzeti iz napisa Rogera Auberta *Die Enzyklika »Aeterni Patris« und die weiteren päpstlichen Stellungnahmen zur christlicher Philosophie* u djelu *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20 Jahrhunderts*, Band 2, str. 310 slj.

poštovanjem za svete učitelje koji su mu prethodili na neki način baštinio mudrost svih njih.« Zatim razvija posebne kvalitete koje se mogu naći u filozofiji sv. Tome: on daje suvislu sintezu raštrkanih učenja svih prijašnjih učitelja; posebnom oštrinom, jasnoćom i temeljitošću on obrađuje sva pojedinačna područja filozofije, tj. sveukupnost filozofskih problema; tomistička filozofija svodi sve na fundamentalna načela, na premise, što je potonjim učiteljima omogućilo razvijati široko područje filozofskih problema; napokon, sv. Toma je riješio onaj težak problem pred kojim se kršćanin uvijek nalazio, naime, on je pomirio *prava uma i transcendenciju vjere*. On je sprijateljio vjeru i um, dajući svakom njegova prava i sačuvavši njihovo dostojanstvo i to tako da je um na krilima sv. Tome dostigao vrhunac ljudske spoznaje te je jedva moguće da se može još više penjati, a vjera može sa strane uma dobiti jedva veće i djelotvornije pomoći nego što joj je pribavio sv. Toma.

Posebne odlike filozofije sv. Tome objašnjavaju činjenicu zašto je on tijekom stoljeća uživao toliko velik autoritet. Nažalost, počeo je sve veći otpad od tomističke filozofije. Nastali su mnogi i protuslovni filozofski sustavi, koji su više išli za tim da nanovo grade lijepu zgradu umjesto da je samo povećaju i dovrše, što bez sumnje nije pametan plan. Tu papa priznaje da valja lijepu zgradu još dovršavati i smatra da bi to bio dobar pothvat. Ujedno se vidi da postoji jedna filozofska »baština« koja se predaje od generacije na generaciju, a moderni filozofi misle da sve valja uvijek nanovo staviti u pitanje.

Nakon toga žaljenja zbog odstupanja od tomističkog sustava, Leon XIII. s radošću utvrđuje da se javlja *protureakcija* i ne spominjući samo ime ističe *neotomizam*, te navodi razloge zašto treba poučavati tomističku filozofiju u sjemeništima, nabrajajući one redove koji su u svoje školovanje uveli nauk sv. Tome i diče se njime kao svojim učiteljem, a to su, uz dominikance, dakako, još i benediktinci, karmelićani, augustinci i isusovci (Družba Isusova) i mnogi drugi sveti Redovi (ne spominju se izrijekom franjevci!)

Prije svršetka enciklike papa je dodao i važno preciziranje, da se ne može preporučiti sve što se nađe u skolastičkih učitelja, posebno ako to stoji u suprotnosti s teorijama koje su dokazane u potonjim stoljećima. Papa ističe i važnost fizikalnih disciplina, koje su u velikoj cijeni i koje su zbog svojih iznahašća vrijedne divljenja, spominjući da i skolastička filozofija može tu pridonijeti »vim et lucem et opem«, dakako, »si sapienti ratione tradatur«. Nepravедno je prema njoj kad se kaže da se ona protivi prirodnim znanostima i njihovu razvitku, jer »nihil esse philosopho utilius, quam naturae arcana diligenter investigare et in rerum physicarum studio diu multumque versari«, navodeći pri tom primjer Alberta Velikog koji je posvetio »multum operae in naturalium rerum cognitioni«. Završava encikliku s praktičnim savjetima.

Ovaj kratki sažetak omogućuje nam da opišemo ono stanovište koje papa zauzima u toj enciklici. Premda je najprije mislio na izobrazbu mladih klerika, on je ipak imao i šire ciljeve i namjeravao obnoviti filozofsko mišljenje na osnovi tomizma. U enciklici se ne govori o teologiji, nego o filozofskom sus-

tavu sv. Tome. Leon XIII. nije bio filozof, ali je bio obrazovan i uviđavan čovjek koji je razmišljao i spoznao veliki teret nastao za kršćansko mišljenje ako se ono ne bi moglo staviti na solidnu filozofsku osnovicu. Ona bi morala u isto vrijeme biti konstruktivna i stvaralačka sinteza koja je i pred umom opravdana i stoji u skladu s vjerom Crkve. Pomoću tomizma želio je reagirati na duhovnu anarhiju koja se širila oko njega. Pri tom se nije plašio ni toga da nastane privid kako s autoritetom propisuje jedan filozofski sustav, što je bilo utoliko čudnije kad je tomizam stupio u borbu protiv tradicionalizma de Bonalda i Lamennaisa.

Možemo još postaviti pitanje, može li se tomizam, što ga je Leon XIII. smatrao idealnom filozofijom, shvaćati kao »kršćanska filozofija«? Taj se izraz ne nalazi u enciklici, premda je stajao u naslovu onih kopija što su bile poslone biskupima: »De philosophia christiana«, ali ga nije bilo u prvom izdanju tog dokumenta. No mnogi komentari pokazuju da se u tekstu enciklike nalaze svi čimbenici za definiciju kršćanske filozofije.

Leonova enciklika je bez sumnje mnogo značila za učvršćivanje filozofije na crkvenim učilištima, a osobito uvođenje filozofije Tome Akvinskog kao (polu)službenog nauka. I mnogi Leonovi nasljednici, sve do Drugoga vatikanskoga sabora i enciklike *Fides et ratio* češće u svojim spisima ističu nauk Tome Akvinskog. Bio je to Leonov prvi nasljednik sv. Pio X.

Papa Pio X. – borba protiv modernizma

Pontifikat Pija X. (1903.–1914.) obilježen je na znanstvenom polju osobito žestokom borbom protiv modernizma. Tu se ponajprije ističe njegova enciklika *Pascendi dominici gregis*, izdana 8. rujna 1907. godine. To je podosta opširan traktat protiv zabluda modernizma i njihovih pobijanja, a misli se da joj je autor bio kardinal Billot, isusovac i p. Lemius, OMI. Enciklika je uperena osobito protiv dvojice onda poznatih teologa kojima se pridijevao nadimak »modernisti«. To je Alfred Loisy (1857.–1940.) koji je neko vrijeme bio profesor Biblije na *Institut Catholique* i George Tyrrell (1861.–1909.) kojega su zvali »ocem katoličkog modernizma«. On sam definira modernizam ovako: »Pod modernistom razumijemo kršćanina bilo koje Crkve koji je uvjeren da se bitne istine njegove religije i bitne istine modernoga društva mogu sintetizirati.« Modernisti su, dakle, nastojali postići sintezu između vjernosti Katoličkoj crkvi i afirmacije moderne kulture i znanstvene slobode.

No enciklika *Pascendi* zaokružuje različite modernističke postavke u jedan nazor koji zapravo kao takav nitko nije zastupao. Enciklika najprije osuđuje *agnosticizam* kao filozofski nauk koji mogućnost spoznaje ljudskog razuma ograničuje samo na područje fenomena pa je zato nemoguća filozofska spoznaja Boga i njegove egzistencije. Iz toga bi proizlazio zaključak da bi svaka znanost morala biti a–teistička. Protiv takvog prikaza energično su se branili modernistički autori.

Enciklika, nadalje, osuđuje nauk »vitalne imanencije«, što bi značilo da na mjesto spoznaje Boga dolazi iskustvo Boga u religioznom osjećaju u kojem je

Bog čovjeku imanentan jer bi u njemu postojala dinamička snaga iz koje izvire svaki izražajni oblik religije kao što su Crkva, dogme, sakramenti. Na temelju toga postavljaju načelo *religiozne imanencije*. Postavljena je u nekom pokretu srca koji se zove *osjećaj (sensus)*. Taj se religiozni osjećaj krije »infra conscientiam, seu (...) in *subconscientia*«, u podsvijesti. Crkva bi nastala iz potrebe za priopćavanjem i nagona za kolektivnošću.

Kao srž, »kvintesencija« modernističkog nauka uzima se nauk o razvitku (evoluciji). U razumijevanju razvitka enciklika prepoznaje filozofsku osnovicu historijsko–kritičke metode. A drugu osnovicu vidi u često spominjanom agnosticizmu prema kojem se Sveto pismo imanentno tumači metodom filologije. Tako enciklika modernistima predbacuje da sve svoje umovanje duguju »nice apriorismo philosophi agnostici et evolutionistae« i završava konstatacijom: »Da je netko sebi postavio zadatak izložiti srž svih vjerskih zabluda kojih je ikada bilo, ne bi to mogao bolje napraviti nego što su to napravili modernisti.« Razlog je tome što ne poznaju teološku tradiciju ni neoskolastičku filozofiju, ali ne samo to, nego i oholost i nadmenost. »Ponos je najsigurniji put do modernizma.«

Potpuni prekid i jaz između modernista i Crkve nastao je dekretom *Lamentabili sane exitu* od 3. srpnja 1907., nazvanom *novim silabusom*, koji je odbacio 65 teza kao modernističke zablude. Premda se ne spominje ni riječ »modernisti« niti bilo koje ime, najveći se dio teza tiče Alfreda Loisyja, ali i Tyrrella, Le Roya i drugih. Budući da ni taj dekret ni potonja enciklika nisu točno odredile tko je time pogođen te je bilo raznih tumačenja, osobito na njemačkom tlu, Pio X. izdaje 1. rujna 1910. motu proprio pod naslovom *Sacrorum antistitum* u kojem donosi obvezu polaganja antimodernističke zakletve. No u to su vrijeme već glavni nosioci modernizma ekskomunicirani (Loisy – 7. srpnja 1908., a Tyrrell već 22. listopada 1907. koji brzo nakon toga umire; svećenik koji je u civilu na pogrebu molio molitve za njega bio je suspendiran). Prvi članak te zakletve tiče se spoznaje Boga i glasi: *Deum, rerum omnium principium et finem, naturali rationis lumine »per ea quae facta sunt« [cf. Rom 1,20], hoc est, per visibilia creationis opera, tamquam causam per effectus, certo cognosci, adeoque demonstrari etiam posse, profiteor.*

Tom je izjavom proširen iskaz Prvoga vatikanskoga sabora u dogmatskoj konstituciji *Dei Filius* dodatkom »adeoque demonstrari posse« da bi se isključila modernistička misao o intuitivnom spoznavanju Boga pomoću nekog religioznog osjećaja. Dalje stavke u zakletvi zapravo su sažetak enciklike *Pascendi*. Ta je zakletva, koju su morali polagati svi koji su poučavali na crkvenim školama, puno utjecala na smjer kojim je tekla crkvena filozofija i teologija. Antimodernistička je borba bilo vrlo jaka.³

3 Osnovana je čak tajna organizacija (*Sodalitium Pianum*) za nadgledavanje i denunciranje koja je imala oko tisuću suradnika. Pio X. je znao za to, a tek je Benedikt XV. raspustio tu udruhu g. 1921.

Prva polovica 20. st. stoji u znaku razvitka i jačanja neoskolastike osobito u obliku neotomizma što ga je na neki način već sankcionirala Leonova enciklika. Pio X. izdaje 29. lipnja 1914. motu proprio *Doctoris Angelici* kojim je talijanskim filozofima zapovjedio da »principia et maiora Thomae Aquinatis pronuntiata sancte teneantur«. Tomisti su to iskoristili pa su kongregaciji za studije predložili poznate 24 teze tomističke filozofije, koje je redigirao protagonist integralizma u Italiji Guido Mattiussi (1852.–1925.) i koje je Kongregacija objavila 27. srpnja 1914. Objava tih tomističkih teza uzbudila je skolastičke duhove, osobito isusovce koji su u mnogome pristajali uz Suarezovo tumačenje. Zato je već Benedikt XV. ublažio taj dekret. Kongregacija je izložila da su te teze samo »tutae normae directivae«, tj. nisu striktno propisane. Propis poučavanja filozofije i teologije ušao je i u novi *Codex iuris canonici* (1917.) gdje u kan. 1366 stoji: »Philosophiae rationalis et theologiae studia (...) professores omnino pertractent ad Angelici Doctoris rationem, doctrinam et principia, aequae sancte teneant.« I to je poslije Pio XI. donekle ublažio dodavši da se smiju slijediti i ona protivna mišljenja koja se među vrlo priznatim autorima u Crkvi drže, a koja se nekome čine najvjerojatnijima (usp. AAS 15 [1923] 324). Pio XII. je tek nakon rata, kad su se počele javljati mimoskolastičke filozofije, osobito egzistencijalistička, opet podsjetio na službeno crkveno stajalište s obzirom na tomizam. To je ponajviše slučaj u njegovoj enciklici *Humani generis* koja je izdana 12. kolovoza 1950., posebice pak na IV. međunarodnom tomističkom kongresu, na kojem je opet istaknuo Leonovu encikliku *Aeterni Patris* zajamčivši joj, što se nauka sv. Tome tiče, potpunu vrijednost.

Papa Pio XII. – enciklika Humani generis

Enciklika *Humani generis* izričito se odnosi na filozofiju. Crkva veoma cijeni ljudski razum, osobito »ad existentiam unius Dei personalis certo demonstrandam«. No ljudski razum to može samo ako je »cum debito modo exulta« tj. »illa philosophia imbuta, quae veluti patrimonium iam dudum exstat a superioribus christianis aetatibus traditum«. Filozofija koju je Crkva uvijek prihvaćala i priznavala ona je koja: čuva »istinsku i otvorenu vrijednost ljudske spoznaje, neporeciva metafizička načela – dovoljnog razloga, uzročnosti i svršnosti – i konačno dohvaćanje sigurne i nepromjenljive istine« (br. 29). Pio XII. ovdje izričito dopušta mnogo toga (*plura*) što stručnjaci mogu slobodno raspravljati, premda u nekim stvarima te slobode nema. Ali i u tim bitnim pitanjima filozofija se može »odjenuti prikladnijim i bogatijim ruhom« (*aptiore ac ditiore veste induere*), osigurati se djelotvornijim izričajima, odbaciti neke manje prikladne školske potpornje, obogatiti se zdravim sastavnicama ljudskog napretka. Ponavlja se misao da nađena istina ne može protusloviti već stečenoj istini. Kršćanin, bilo filozof bilo teolog, neće stoga odmah prihvaćati sve novo, nego će brižno tražiti i odvagivati da ne bi izgubio ili iskvario već stečenu istinu.

To je razlog, zašto Crkva zahtijeva da se budući svećenici poučavaju »ad Angelici Doctoris rationem, doctrinam et principia«, navodi Pio XII. kan. 1366. Papa zato žali što u Crkvi mnogi (*nonnulli*) omalovažavaju filozofiju zbog toga što bi ona, po njihovu mišljenju, bila racionalistička, što misli da je metafizika apsolutno istinita. Današnja je filozofija, misle oni, zbog svojeg jasnog određivanja pojmova, lucidnog prikazivanja i rješavanja problema, »prikladnija za duh ljudi srednjega vijeka (...) a ne pruža način filozofiranja koji odgovara našoj današnjoj kulturi i potrebama«. Današnji duh gleda više na »egzistenciju« pojedinaca i na život koji stalno teče. Papa odbija misao da bi se bilo koja filozofija mogla spojiti s katoličkom dogmom, što on smatra krivim, a nabraja imanentizam, idealizam, (historijski i dijalektički) materijalizam te egzistencijalizam koji ili zastupa ateizam ili se barem suprotstavlja vrijednosti metafizičkog zaključivanja.

Papa ujedno odbija prigovor da se filozofija »koja se predaje u našim školama« oslanja samo na razum, a zanemaruje volju i čuvstva smatrajući da to nije istina jer »numquam enim christiana philosophia utilitatem negavit et efficacitatem bonarum totius animi dispositionum ad res religiosas ac morales plene cognoscendas et amplectendas« (br. 33, AAS 42, 574). Zanimljivo je da papa ovdje rabi izraz »kršćanska filozofija«. Dvije se filozofske discipline, ističe papa, tijesno povezuje s naukom vjere, a to su teodiceja i etika, a dovodi se u pitanje njihova zadaća »aliquid certi de Deo aliove ente transcendentem demonstrare«, spominjući izričito da se to ne može složiti s dokumentima njegovih prethodnika Leona XIII. i Pija X. te ističe da se »etiam in rebus philosophicis« mora crkvenom učiteljstvu iskazivati »reverentia« jer je njegova zadaća »ipsis etiam philosophicis disciplinis invigilare, ne quid detrimenti ex placitis non rectis catholica patiantur dogmata« (br. 34, AAS 42, str. 575).

Napokon, enciklika dodaje nešto i o »pozitivnim« znanostima. Katolička se religija mora na njih obzirati, osobito u onom što je doista dokazano, a oprezno (*caute*) treba prihvaćati ono što su samo hipoteze, osobito ako je riječ o pitanjima koja se odnose na sadržaj Svetoga pisma ili tradiciju. U tom okviru enciklika izričito navodi da se ne protivi proučavanju nauka o »evolucionizmu« ukoliko je riječ o podrijetlu ljudskoga tijela (da dušu naime izravno stvara Bog, na to nas veže katolička vjera). No taj se nauk ne može uzimati kao siguran i dokazan, a i u objavi ima indicija koji nas upućuju na najveći oprez.

Što se tiče »poligenizma«, papa ne dopušta istu slobodu tumačenja, jer »se nikako ne vidi kako bi se to mišljenje moglo uskladiti s onim što nam predodaju vrela objavljene istine i crkveno učiteljstvo o istočnom grijehu kao grijehu koji je doista počinio jedan Adam i koji se prenosi rađanjem i nalazi se u svakom kao vlastit« (br. 37, AAS 42, str. 576).

Drugi vatikanski sabor

Drugi vatikanski sabor, koji je u prvom redu bio pastoralan i nije donosio neke službene formulacije (definicije), ipak na nekoliko mjesta spominje i filozofiju. U pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, govoreći o vjeri i kulturi, kaže da čovjek, ako se posveti raznim disciplinama, filozofiji i povijesti, matematici i prirodnim znanostima »može u najvišem stupnju pridonijeti tome da ljudska obitelj postigne viša načela istinitog, dobrog i lijepog i da dođe do sveobuhvatnog svjetonazora« (GS 57). Ista konstitucija također ističe kako je Crkva od početka svoje povijesti nastojala Kristovu poruku izraziti jezikom raznih naroda i razjasniti je uz pomoć »mudrosti filozofa« kako bi se Evanđelje moglo prikladno navijestiti i obrazovanim ljudima (GS 44). Zato je razumljivo da je sabor zahtijevao takvu formaciju budućih svećenika u kojoj će se »filozofske discipline prikazivati tako da bi pitomci bili privedeni do temeljitog i suvislog znanja o čovjeku, svijetu i Bogu«. Oni se moraju upoznati s filozofskom baštinom, ali i s filozofskim istraživanjima novijega vremena, s napretkom prirodnih znanosti, moraju upoznati karakteristične pojave današnjega vremena kako bi se pripremili za dijalog sa suvremenicima. U čitavom načinu poučavanja treba ih učiti kako se istina traži metodičkom strogošću. Valja uočiti granice ljudske spoznaje, povezanost filozofije sa stvarnim životom i pitanjima koja pokreću studente (usp. OT 15). Govoreći doduše o teologiji, isti dokument spominje Tomu Akvinskog kao učitelja kako se otajstva spasenja spekulativno razumijevaju i osvjetljavaju u njihovoj cjelovitosti (16).

Papa Pavao VI.

Spomenimo još pismo pape Pavla VI. generalu dominikanskog reda prigodom 700. obljetnice smrti svetoga Tome Akvinskog *Lumen Ecclesiae*, od 20. studenog 1974. (AAS 66, 673–702). On spominje da je Toma »veluti ductor ad componenda problemata philosophica cum problematibus theologicis« te kaže da njegova načela, nauk i metoda vrijede još i danas. Papa žali što se Tomina djela »niti čitaju niti studiraju« (3) pa onda nije čudo što se zanemaruju te ponavlja poticaj Pija XI. »*Ite ad Thomam*«.

Papa ističe da je Toma u svoje vrijeme uočavao »znakove« po kojima valja rasuđivati ljudske stvari te povezanost između kulture duše i religije, između razuma i vjere (6) i Toma je to vrednovao prema novim pitanjima i novim filozofskim i teološkim zahtjevima. Ljudski um ima veliku ulogu u istraživanju stvorenih stvari i tumačenju svijeta (7). Zato je prihvatio Aristotelova djela te *realizam* kao najbolju pomoć i temelj za filozofsko i *znanstveno* istraživanje.

Spominjući važan odnos razuma i vjere, Pavao VI. upozoruje na dvije zablude: *naturalizam* koji iz svega želi ukloniti Boga i *supranaturalizam* ili *fideizam* koji suzuju zakonite zahtjeve razuma. Ta se dvostruka opasnost javljala i prije Tome i poslije sve do danas. Pri tom je upravo Toma pokazao veliku

smjelost u traženju istine i slobodu duha u obrađivanju novih pitanja, ne dopustivši da se kršćanska istina zatruje profanom filozofijom, a koju ipak *a priori* ne odbacuje. Toma je nadalje, uskladio »mundi saecularitatem« s tvrdim i ozbiljnim zahtjevima Evandjelja, izbjegavši time sklonost da prezire dobra svijeta, držeći se zlatnog načela: »*gratia non tollit naturam sed perficit*« (8).

Toma je nadvladao *supernaturalizam*, a opirao se *sekularizmu*. Ostao je također »obsequentissimus« crkvenom učiteljstvu. Toliko je išao za istinom da se može nazvati »apostolus veritatis« (citirano i u *Fides et ratio*) (10).

Bio je otvoren za svaki napredak istine, i to je oblik njegova *univerzalizma*. A drugo je njegovo obilježje »*summa libertas*« kojom je pristupao svim autorima, uvijek s dužnom »autonomijom« »*non propter auctoritatem dicentium sed propter rationem dicatorum*«, nije bio ni aristotelovac ni platonovac (11).

Tako je Toma mogao u 13. st. pronaći nove putove za pravilno postavljanje odnosa između uma i vjere.

Pavao VI. ističe svetog Tomu kao čovjeka koji je svojim djelom omogućio da kršćanski nauk nađe novi put, osobito u odnosu razumijevanja i vjere. Nabrajaju se glavne točke: *gnozeološki i ontološki realizam*, zatim *kritički realizam* po kojem »*bitak*« dobiva pravi i čvrst smisao. Otud dolazi i zdrava ontologija i čitava zgrada teološkog nauka. Tomina nauka je *filozofija bića* (15). Toma je izvršio djelo koje bismo danas možda nazvali »demitizacija«, kaže papa, što je zapravo racionalno istraživanje istina koje se bitno tiču kršćanske objave.

Važnost Tomina nauka je i u tome što on nije učinio neki zatvoren i definitivni sustav nauka, nego se on može trajno dovršavati i povećavati. Njegov nauk ima i ograničenja, osobito u kozmološkim i biološkim nazorima iz srednjega vijeka, ipak se njegova opća načela mogu s korišću i danas primjenjivati, što se ne može tvrditi o bilo kojoj filozofiji ili *znanstvenoj* misli čija se prva načela ne mogu pomiriti s vjerom, bilo zbog *monizma* bilo zbog *subjektivizma* ili *agnosticizma*.

Napokon valja pohvaliti u sv. Tome jasan, točan i bitan jezik u poučavanju, raspravljanju i pisanju (*stilus brevis, grata facundia: celsa, firma, clara sententia*: stara dominikanska liturgija), nasuprot našem vremenu u kojem se rabi govor koji je »zamršeniji, nerazumljiviji, grublji, neobrađeniji ili još dvoznačniji« (*implacior, tortuosior, rudior, incultior vel etiam magis ambiguus*).

Papa to pismo, upravljeno doduše dominikanskom poglavaru, ali po njemu »na korist i za napredak cijele Crkve« završava poticajem osobito za one koji studiraju i poučavaju teologiju da od sv. Tome nauče »uravnoteženost u nauku, a osobito duh koji je utemeljivao i oblikovao sva njegova djela. Znanosti o Bogu nanose se velike štete ako se ignoriraju novi oblici mišljenja i duh želi ugurati u granice prošlog vremena, ali također i time ako se *a priori* odbacuje nauk i škola učiteljâ s velikim imenom.

Spomenimo na kraju još jedan dokument o filozofiji koji je izdala Kongregacija za katolički odgoj 20. siječnja 1972. kao *Naputak za nastavu filozofije* koji osobito vrijedi u formaciji budućih svećenika. Naputak utvrđuje »da se filozofija

podcjenjuje« toliko da se kao beskorisna želi čak dokinuti. Tome pridonosi »tehnoški duh« koji čovjeka pretvara u »homo fabera« a spoznaju svodi na metodu pozitivnih znanosti. Tako se zaboravlja trajno obilježje moralnih i duhovnih vrijednosti, a filozofsko razmišljanje smatra se suvišnim pa i štetnim.

Druga je poteškoća u filozofiji veliki pluralizam različitih i zamršenih filozofskih struja. To ima teške posljedice za studij filozofije u sjemeništima. Današnji profesor filozofije mora asimilirati mnogobrojne pojmove, suočiti se sa sasvim novom problematikom, prilagođavati svoj jezik i didaktičku metodiku posve novim načinima itd. i to u nestašici vremena i bez dostatnih sredstava. I u studenata se osjećaju poteškoće jer se danas ljudi više usmjeruju prema slici, prema tehnici i praksi, a ne prema misli. Studente zbunjuje mnoštvo suprotnih filozofskih struja, nezainteresirano istraživanje istine, odbijaju ih statični i autoritativno prikazani sustavi. Obuka je zastarjela, nesuvremena, bez dodira sa životom, s arhaičnim jezikom.

Sve te teškoće *Naputak* svodi na ove tri točke:

1. Filozofija nema vlastiti predmet jer su je apsorbirale prirodne i antropološke znanosti. Taj je stav inspiriran pozitivističkim, neopozitivističkim i strukturalističkim strujama.

2. Filozofija je izgubila važnost za religiju i teologiju. Teologija želi punu neovisnost od filozofije koju joj pružaju povijesna kritika i egzegetske metode i ona će biti zadaća povjesničara i filologa.

3. Suvremena je filozofija postala ezoterična znanost. Moderne škole: fenomenologija, egzistencijalizam, strukturalizam, neopozitivizam itd. kreću se na razini visoko tehniciziranog rječnika, analiza i demonstracija pridržanih samo specijaliziranim stručnjacima.

Naputak je ipak uvjeren da se te poteškoće mogu nadvladati. Za mnoge probleme i pitanja suvremenog čovjeka pozitivne znanosti ne mogu naći odgovora. Dokle god se nije dao odgovor na fundamentalna pitanja, sva kultura ostaje ispod mogućnosti refleksije ljudskoga duha. A ne može se u svemu pribjegavati ni samo svjetlu Objave, jer program »fides quaerens intellectum« nije izgubio ništa od svoje aktualnosti. Spekulativni teolog mora podržati inteligentnoj kritici pojmove i kategorije u kojima se izražava Objava. Tu mu, uz ostale znanosti, posebnu pomoć daje zdrava filozofija. Međusobni utjecaj filozofije i teologije ukorijenjen je u samoj njihovoj naravi. Napokon, filozofija pruža jedinstveno područje dijaloga između vjernika i nevjernika. I pastoralno usmjerenje i pedagoški izbor i juridičke norme, društvene reforme i političke odluke uključuju filozofske pretpostavke i zaključke.

Naputak na kraju daje smjernice za »solidnu filozofsku formaciju« budućih svećenika. To su:

- osiguravanje solidne profesionalne pripreve nastavnika filozofije;
- neprestana suvremena informacija profesora studijskim zasjedanjima i sastancima;
- poboljšanje metode obuke, integralno vrijeme za filozofiju (2. godine);

- poboljšanje sjemenišne biblioteke;
- suradnja između sjemeništa i teoloških ustanova te razmjena profesora.

Uz to dolazi zahtjev za dobrom organizacijom studija, njegova sadržaja i programa. Kongregacija utvrđuje da šest godina poslije koncila sjemeništa nisu onakva kakve bi ih Crkva htjela. Filozofska je obuka izgubila mnogo od svoje snage.

U sjemeništu nije dovoljno samo naučiti umijeće »filozofiranja«, nego treba tražiti istinu iskrena srca i ustrajno. Nije dovoljno samo istraživanje i sabiranje iskustvenih podataka. Potrebno je filozofsko razmišljanje u svjetlu sigurnih metafizičkih načela. Tu ima važno mjesto povijest filozofije, osobito suvremene i studij izabranih djela iz literature, ali se mladi ljudi moraju sukobiti s problemima što ih stvarnost pruža i izgraditi osobno uvjerenje. Ta suvisla vizija stvarnosti u sjemeništima ne može biti u protuslovlju s kršćanskom objavom. Dobar je zdrav filozofski pluralizam koji odgovara razlikama kraja, kulture i mentaliteta, jer mnogobrojni putovi vode do istih istina. No ne i filozofski pluralizam koji ugrožava temeljnu jezgru tvrdnji povezanih s Objavom, kao što su relativizam (epistemološki, moralni, metafizički), materijalizam, panteizam, imanentizam, subjektivizam ili ateizam. Temeljna jezgra sastoji se u tome:

- da je ljudska spoznaja kadra iz kontingentne stvarnosti izvesti objektivnu i nužnu istinu, tj. kritički realizam kao polazište ontologije;
- da je moguće izgraditi realističnu ontologiju koja iznosi transcendentalne vrijednosti i dovršuje se u afirmaciji osobnog Apsoluta;
- da je moguća antropologija koja osigurava čovjekovu autentičnu duhovnost, dovodi do teocentrične etike koja nadilazi zemaljski život i otvorena je prema društvenoj dimenziji.

U tom smislu i *Naputak* također preporučuje filozofiju Tome Akvinskog i završava navodeći saborski dekret *Optatam totius*: »Studenti bi trebali steći adekvatno poznavanje glavnih filozofskih pojmova svoga vremena i svoje sredine, tako da studij filozofije bude za njih istinska priprema za život i za službu koja ih očekuje, da ih osposobi za dijalog s ljudima svojega vremena, ne samo sa vjernicima nego i s onima koji ne vjeruju.«

Ovo je samo letimičan i kratak pregled crkvenih dokumenata koji se odnose na filozofiju, osobito onu što se predaje ili bi se trebala predavati u crkvenim učilištima kao i načela koja se mogu zastupati unutar crkvenog područja. Na temelju rečenoga vidi se da Crkva brižno prati zbivanja na području filozofije. Ona ta zbivanja niti osuđuje niti odbacuje, nego ih želi koristiti za što bolje upoznavanje svijeta i čovjeka kako bi on mogao lakše pronaći svoj put do Boga koji mu najprije mora pokazati upravo filozofsko razmišljanje.

PHILOSOPHY IN CHURCH DOCUMENTS

Excerpts for the Elective Subject on the Encyclical Fides et ratio

Ivan MACAN

Summary

Concentrating on the most recent papal encyclical regarding the relationship between faith and knowledge, science and theology, the author of the article gives his point of view on the stance of the Catholic Church in relation to philosophy which is present in various church documents especially in the nineteenth and twentieth centuries including: Aeterni Patris by Pope Leo XIII, Pascendi Dominici gregis by Pope Pius X, documents of the Second Vatican Council and those following Pope Paul VI. The author emphasises the Church's concern that philosophical reflections do not violate proclaimed truths. As such some sharper reactions of these Church documents in regards to philosophical thoughts that appear within the Church must be taken into consideration. On this basis certain advancement brought out in the latest encyclical can be better understood.